

Takva Ölçeği: Geçerlik Güvenirlilik Çalışması

Yasin YİĞİT

Doç. Dr. Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı
Assoc. Prof. Dr. Iğdır University Faculty of Theology, Department of Religious Education
Iğdır/Türkiye
E-posta: yasnuyigit@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3254-5350
DOI: 10.34085/buifd.1384103

Tuba ACAR

Yüksek Lisans Öğrencisi, Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Felsefe ve Din
Bilimleri Anabilim Dalı
Graduate Student, Iğdır University, Graduate School of Education, Department of Philosophy
and Religious Studies
Iğdır/Türkiye
E-posta: tubaacar1453@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7490-9549
DOI: 10.34085/buifd.1384103

Öz

Takvanın İslam'da Allah'a karşı duyulan derin saygıdan ötürü onun rızasına uygun davranışlar gösterme hususunda hassas davranmak anlamında kullanıldığı ifade edilebilir. Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetlerden anlaşılabilir üzere takva sahibi olan Müslümanlar, İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarını kişilik haline getirmiş, haram olduğundan şüphe duyduğu davranışlardan bile kaçınmaya çalışan kişilerdir. İslam'ın yetiştirmek istediği insan modelinde takvalı olma özelliği öne çıkmaktadır. Bu nedenle İslam eğitiminin yapıldığı örgün ve yaygın öğretim kurumlarında takvalı bireylerin yetişmesinin önemli olduğu düşünülebilir. Günümüzde Türkiye şartlarında bilhassa imam hatip ortaokulları ve liselerinde, İlahiyat/İslâmî ilimler fakültelerinde ve Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı yaygın din öğretimi kapsamında takva bir amaç olarak benimsenebilir. Takvanın amaç olarak benimsenmesi bilimsel çalışmalarda bu hedefe ne düzeyde ulaşıldığının araştırılmasını gerektirir. Bu çalışmada takva düzeyini ölçen geçerli ve güvenilir bir ölçme aracının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Çalışma, keşfedici sıralı desene göre tasarlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubu Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileridir. Çalışma sürecinde ilk olarak madde analizi yapmak amacı ile 81 kişiye ulaşılmıştır. Bunun akabinde açımlayıcı faktör analizi ve güvenilirlik analizi için 309, doğrulayıcı faktör analizi için 550 kişiye ulaşılmıştır. Daha sonra ölçek geliştirme aşamaları sistemli bir şekilde takip edilerek katılımcılardan elde edilen veriler SPSS 23 ve AMOS 23 istatistik paket programları aracılığıyla incelenmiştir. Bu süreçte yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın %48.198'ini açıklayan 14 madde ve 3 boyuttan oluşan bir yapı oluşmuş, doğrulayıcı faktör analizi bu yapıyı desteklemiştir. Modelin uyum indeksleri $x^2/sd=2.800$, $RMSEA=.057$, $RMR=.029$, $SRMR=.052$, $AGFI=.923$, $CFI=.904$, $TLI=.918$, $IFI=.904$, $NFI=.902$, $GFI=.946$ şeklindedir. Ölçeğin Cronbach Alfa değeri .83'tür. Bu sonuçlara göre tüm parametreler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş, ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğu anlaşılmıştır. Takva Ölçeği'nin birinci faktörünün ismi *Günlük Yaşamda Takvalı Olma*, ikinci faktörünün ismi *İbadetlerde Takvalı Olma*, üçüncü faktörünün ismi *Takvayı Kişilik Haline Getirmedir*. Bu ölçekten meseleyle ilgili nicel araştırmalarda yararlanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, İslam Öğretimi, Ölçek Geliştirme, Takva, Takva Ölçeği

Taqwa Scale: Validity and Reliability Study

Abstract

It can be stated that taqwa is used in Islam to mean being sensitive about behaving in accordance with her consent due to the deep respect felt for Allah. As can be understood from the verses in the Holy Quran, pious Muslims are people who have adopted the principles of belief, worship and morality of the Islamic religion into their personalities, and try to avoid even behaviors that they suspect are haram. In the human model that Islam wants to educate, the feature of being taqwa comes to the fore. For this reason, it can be considered important to educated taqwa individuals in formal and non-formal education institutions where Islamic education is provided. Today, in the conditions of Turkey, taqwa can be adopted as a goal, especially in imam hatip secondary schools and high schools, in faculties of Theology/Islamic sciences and within the scope of widespread religious education under the Presidency of Religious Affairs. Adopting taqwa as a goal requires investigating the extent to which this goal has been achieved in scientific studies. In this study, it is aimed to develop a valid and reliable measurement tool that measures the level of taqwa. The study was designed according to the exploratory sequential pattern. The study group of the research is Atatürk University Faculty of Theology students. During the study process, 81 people were first reached to conduct item analysis. Following this, 309 people were reached for exploratory factor analysis and reliability analysis, and 550 people were reached for confirmatory factor analysis. Then, the scale development stages were followed systematically and the data obtained from the participants were examined through SPSS 23 and AMOS 23 statistical package programs. As a result of the exploratory factor analysis conducted in this process, a structure consisting of 14 items and 3 dimensions was formed, explaining 48.198% of the total variance, and confirmatory factor analysis supported this structure. The model fit indices are $\chi^2/sd=2.800$, RMSEA=.057, RMR=.029, SRMR=.052, AGFI=.923, CFI=.904, TLI=.918, IFI=.904, NFI=.902, GFI=.946. The Cronbach Alpha value of the scale is .83. According to these results, all parameters were found to be statistically significant, and it was understood that the scale was valid and reliable. The name of the first factor of the Taqwa Scale is *Being Taqwa in Daily Life*, the name of the second factor is *Being Taqwa in Worship*, and the name of the third factor is *to Characterization by Value Set of Taqwa*. This scale can be used in quantitative research on the issue.

Keywords: Religious Education, Islamic Teaching, Scale Development, Taqwa, Taqwa Scale

Giriş

Takva sözlükte korunmak, korumak, saygı göstermek, sakınmak, çekinmek, korkmak, itaat etmek ve dindar olmak gibi anlamlarda kullanılan *vikâye* masdarından türeyen bir kavramdır. Seyyid Şerîf el-Cürçânî takvayı “Takva Allah’a itaat ederek azabından sakınmaktır, bu da ceza almayı haklı kılan davranışlardan nefsi korumak suretiyle gerçekleşir.” şeklinde ifade etmiştir. Bu anlamda takva kelimesi ve *itkâ*, *takî*, *etkâ*, *müttâk* gibi vikâye şeklindeki kökünün diğer türevleri Kur’ân’da 285 farklı ayette kullanılmıştır.¹

Kur’ân’daki anlamlarından hareketle takva kavramının semantik analizine literatürde “Takva: Allah’ın azabından korunmak için gerekli önlemleri almak ve daima bu bilinç ile Allah’a derin bir saygı şuurunu içerisinde bulunmak suretiyle kalbin korunmasıdır.” ifadeleriyle yer verilmiştir. Bu anlamda *takvâya* doğrudan korkmak manasını vermek yerine korkudan emin kılacak görev ve sorumlulukların hakkıyla yerine getirilebilmesi hususundaki kaygıdan tevliid eden bir havf anlamını vermek uygun bulunmuştur.² Bu tespitin yerinde olduğu söylenebilir. Çünkü takvanın

¹ Süleyman Uludağ, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 03 Kasım 2022), “Takvâ”.

² Ali Galip Gezgin, “Kur’ân Meallerinde Takva Kelimesinin Türkçeye Çevirisi Sorunu”, *İnsan Bilimleri Araştırmaları* 14 (2005), 200-203.

salt korku atfedilen bir kavram olarak kullanılması taşıdığı derin manaların göz ardı edilmesi olarak değerlendirilebilir.

Takvanın cahiliye döneminde koruma olarak anlaşılan bir kavram olduğu bilinirken İslâm anlayışı ile yeni bir konteks kazanarak (i) şirkten kaçınmak, (ii) Müslüman olduktan sonra küçük ve büyük günahlardan kaçınmak, (iii) kalbi meşgul edecek her şeyden arındırıp Allah'a yönelmek üzere üç anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır.³ Örneğin Kur'an'daki "Onlar, Allah'ın kalplerini takva ile imtihan ettiği kimselerdir."⁴ ayetinde kullanılan *takvâ* kelimesinden dinî hassasiyet, kalplerin duyarlılığı, imandaki samimiyet, Hz. Peygamber'e karşı saygının boyutu gibi derin manalar çıkarılabilir. Yine ayetten muttakilerin imtihan neticesinde mağfiret edilerek mükâfat kazananlardan olacakları anlaşılır. Bu ayetten önceki ayetlerde ise Allah'ın emirlerine boyun eğip sevgi ve saygı adına Allah'ı ve Resulullah'ı öne geçirenler, Hz. Peygamber'e hürmetten ötürü seslerini kısarlar övülmüştür. Övülen bu kişilerin tutum ve davranışlarında Allah'ın koyduğu ölçü olan takva üzere hareket ettikleri bildirilmiştir.⁵

Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetlerde takva sahibi bireyler muttakiler olarak vasıflandırılmış ve onların özellikleri övülerek model gösterilmiştir. Ayetlerden hareketle muttakilerin bazı özelliklerine Kur'an'ı rehber edinmek ve onun gösterdiği istikametten şaşmamak,⁶ insanlara karşılık beklemeden ve gönülden iyilik yapmak,⁷ bolluktayken de darlıktayken de Allah için harcamalarda bulunmak,⁸ kendilerine yapılan biz zulüm karşılığında öfkelerini kontrol edebilmek ve insanlara karşı bağışlayıcı bir tutum benimsemek,⁹ tutum ve davranışlarında dosdoğru olmaya çalışmak,¹⁰ hidayetden şaşmamak,¹¹ yoksullara, fakirlere, yetimlere, akrabalara yardımda bulunmak,¹² başkalarına zararı dokunan her türlü tutum ve davranıştan sakınmak ve sakındırmak, ibadetlere dikkat etmek,¹³ az uyuyarak seher vakitlerinde Allah'tan af dilemek¹⁴ gibi yüksek seciyeli tutum ve davranışlar örnek verilebilir.

İslam'da takvaya büyük önem verilir. Kur'an'da bu önemi ifade eden birçok ayetin bulunduğu görülmektedir. Söz konusu olan ayetlerden birinde "Ey iman edenler, eğer Allah'tan korkup takvaya sarılırsanız, O size iyi ile kötüyü ayırt edecek bir marifet ve nur verir, günahlarınızı örter ve sizi bağışlar. Allah büyük lütuf ve ihsân sahibidir."¹⁵ şeklindeki ifadeler yer verilmiş, başka bir ayette "Kim Allah'tan korkup takvaya sarılırsa Allah ona bir kurtuluş, bir çıkış yolu ihsan eder; onu, hatırına gelmeyecek yerlerden de rızıklandırır."¹⁶ ifadeleriyle takvanın önemi vurgulanmıştır. Hz. Peygamber de "Kıyamet günü mizana konan iyiliklerin en ağırı takva ve

³ Mehmet Soysaldı, "Kur'an Semantiği Açısından Takva", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 29.

⁴ bk. *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), el-Hucurat 49/3.

⁵ el-Hucurât 49/1-2.

⁶ el-En'âm, 6/153.

⁷ Âl-i İmrân, 3/134; Yûsuf, 12/90.

⁸ Âl-i İmrân, 3/134.

⁹ Âl-i İmrân, 3/134.

¹⁰ el-Bakara, 2/177; et-Tevbe.

¹¹ el-Bakara, 2/5.

¹² el-Bakara, 2/177.

¹³ el-Bakara, 2/21; el-Bakara, 2/2, 177.

¹⁴ ez-Zâriyât, 51/17-18.

¹⁵ el-Enfâl 8/29.

¹⁶ et-Talâk 65/2-3.

güzel ahlaklır.”¹⁷ şeklinde ifade ettiği sözüyle İslam dininde takvaya ne denli bir değer verildiğini ortaya koymuştur. Fazlur Rahman takvanın değerini “Bütünleşmiş ahlâkî davranıştaki gayet nazik denge” olarak ifade etmiştir. Ona göre en yüksek derecede takva ise tamamıyla cisimleşerek bütünleşmiş bir insan şahsiyetini ve tüm olumlu cüzlerin birleşmesi ile ortaya çıkan bir sebat halidir.¹⁸

İslâmî literatürde ifade edilen takvaya verilen değere eğitsel bir açıdan bakmak gerekirse takvanın İslam eğitiminde bireylere kazandırılması amaçlanan en üst düzey bir hedef olduğu söylenebilir. Dolayısıyla eğitim aracılığıyla bireylerin davranışlarının teşekkülünde takvayı ölçü olarak alması hedeflenirse İslam’ın inanç, ibadet ve ahlak esaslarının büyük oranda içselleştirilmesi sağlanabilir.¹⁹ Böylece toplumdaki birçok bireyin otokontrol kazanarak iyilik ve kötülüğü ayırt edebilen ve takva bilinci gereğince şer olup olmadığı şüpheli durumlardan bile kaçınarak üst düzey bir ahlâkî seviyeye ulaşmasına aracılık edilebilir. Sosyal sahadaki olumsuzlukların giderilmesine, değer odaklı toplumsal bir kalkınmaya katkı sağlanabilir.

Hz. Peygamber’in olumsuzlukların aşırılığı nedeniyle cahiliye dönemi olarak adlandırılan bir dönemde yaşayan insanları asr-ı saadet toplumuna dönüştürmesinin değer odaklı toplumsal bir kalkınma için örnek teşkil ettiği ifade edilebilir. Bu başarıda takvayı üst hedef olarak benimsemesinin önemli bir rolü bulunduğu söylenebilir. Nitekim diğer peygamberler gibi onun da kavmine üst düzey duyuşsal bir eğitim hedefi olarak düşünölebilecek olan takvayı nasihat ettiği ve emrettiği bilinir.²⁰ Günümüzde de bu temel üzerine bina edilen bir eğitim aracılığıyla muttaki bireylerin yetiştirilmesinin nihai bir amaç olarak kabul edilebileceği düşünölebilir.

Türkiye şartlarında yürütölen din eğitiminde muttaki bireylerin yetiştirilmesinin eğitsel bir amaç olarak kabul edilmesi laik bir ölkö olması bahanesiyle belli bir kesim tarafından kabul görmeyebilir. Ancak günümüz eğitim sistemindeki değer öğretime verilen önem, din öğretimi kapsamında okullarda verilen seçmeli derslerin mevcudiyeti, ortaokul ve lise düzeyinde eğitim öğretim faaliyetlerine devam eden imam hatiplerin varlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) bünyesindeki yaygın din eğitimi ve yüksek din öğretimi kanalları dolayısıyla söz konusu kesimin itirazlarına mahal bırakmayacak şekilde takvanın bir amaç ve yöntem olarak kabul edilebileceği düşünölebilir.²¹ Bu gibi gerekçelerden dolayı olsa gerek ki imam hatiplerin öğretim programlarında zaten İslam’ın inanç, ibadet ve ahlak esaslarını içselleştiren bireylerin yetiştirilmesi, temel amaçlar arasında yerini almıştır.²²

Öğretim programlarında İslam’ın inanç, ibadet ve ahlak esaslarını içselleştiren bireylerin yetiştirilmesi amacı olmasına rağmen din eğitimi alanında imam hatipler, din öğretimi kapsamındaki seçmeli dersler, yüksek din öğretimi ve DİB’e bağlı yaygın din eğitimi faaliyetleri aracılığıyla öğrencilerin muttakilerin özelliklerini ne derecede kazandıklarına dair ihtiyacı karşılayacak nitelikte müstakil çalışmaların bulunmadığı görölmektedir. Nitekim yapılan literatür taramasında İslam öğretiminin yapıldığı söz konusu derslerin öğrencilerin takvalı

¹⁷ Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Dahhâk Tirmizi, *Sünenü’t-Tirmizi*, thk. Beşşâr Avvâd Mârûf (Beyrüt: Dârü'l-Gari'l-İslâmî, 1998), “Birr”, 62.

¹⁸ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur’an*, çev. Alparslan Açıkgenç (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1996), 75-77.

¹⁹ Erdoğan Baş, “Kur’an’ı Anlama Dereceleri ve Takva”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 9 (2002), 194.

²⁰ Mehmet Çalışkan, “Hucurât Suresi Bağlamında Takva”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11 (2017), 94.

²¹ Yasin Yiğit, *Maneviyat Eğitimi & Manen Güçlenmenin Yollarını Aralayan Dinî, Manevi, Tasavvufî, Psikolojik ve Pedagojik Bir Değerlendirme* (Ankara: Nobel Yayınları, 2022), 5.

²² MEB, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretim Programları* (Ankara: MEB Yayınları, 2018), 11.

bireyler olarak yetişmesine ne derecede katkı sağladığına yönelik müstakil bir araştırmayla karşılaşılmamıştır.

Yapılan literatür taramasında karşılaşılan “Din Öğretiminde ‘Dinden Öğrenme’ Yaklaşımı (Müttaki Kavramı Örneği)” başlıklı çalışmada muttakilerin nitelikleri ortaya koyulup, Kur’an’da öğrenme hedefi olarak zikredilen söz konusu vasıfların hangi yönleriyle ve nasıl örgün öğretimde konu edilebileceği ele alınmıştır.²³ “Evrensel Değerlerin İnşasında Kur’an Ahlakı Modeli Salihât ve Takva Kavramları Üzerinden Felsefi Bir Okuma” başlıklı çalışmada dünya çapında yaşanan değerlerin yozlaşması sorununun çözülebilmesi için evrensel ahlâkî değerlerin yeniden yorumlanarak tanımlanması hususunda *salihât* ve *takva* kavramları üzerinden bir ahlak modeli sunulması ihtiyacından bahsedilmiştir.²⁴ “Din Eğitimi Açısından Kur’an-ı Kerime Göre Takva Kavramı” başlıklı çalışmada eğitimde Kur’an’da geçen takva kavramı üzerinde durularak din eğitiminde takvaya ulaştıracak yolların neler olabileceği ifade edilmiştir. Bu yollar uyarmak, beklenti içinde olmak, aklını kullanmak ve düşünmek, cezaları açıklamak, ibadetleri eda etmek, ödüllendirmek, korumak gibi başlıklar altında ele alınarak değerlendirilmiştir.²⁵ Bütüncül olarak düşünüldüğünde takvanın tüm boyutlarını kapsaması da “Öğrencilerin Ahlakî Olgunluk Düzeyleri ve DKAB Dersine Yönelik Tutumları” başlıklı çalışmada öğrencilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersine yönelik tutumları ile ahlâkî davranışları arasındaki ilişki araştırılmıştır.²⁶ Ancak alan yazında İslam öğretiminin öğrencilerin takvalı bireyler olarak yetişmesine ne düzeyde katkı sağladığını ölçen bir ölçme aracıyla karşılaşılmamıştır. Bu nedenle meseleyle ilgili alan araştırmalarının yapılmasına imkân tanıyan geçerli ve güvenilir bir ölçme aracının geliştirilmesine ihtiyaç olduğu düşünülmüştür.

Takva ölçeğinin (TÖ) geliştirilmesi önemlidir. Çünkü bilimsel araştırmalarda güvenilir, olabildiğince gözlemlenebilen ve ölçülebilen sonuçlara ulaşmak istenir. Bu doğrultuda araştırmalarda ihtiyaç duyulan verilerin planlı ve sistemli bir şekilde toplanması, çözümlenmesi ve değerlendirilerek rapor edilmesi gerekir.²⁷ Bilhassa nicel araştırmalarda incelenen özelliğin gözlemlenebilen, ölçülebilen ve sayısal sembollerle ifade edilebilen bir nitelik taşımasına önem verilir. Nicel araştırmalarda söz konusu beklentilerin karşılanabilmesi için bir nesnenin belli özelliklere sahip olup olmadığının ya da o özelliği hangi düzeyde taşıdığının gözlemlenip sonuçların sayı, sıfat veya sembollerle ifade edilmesine imkân tanıyan ölçeklere ihtiyaç duyulur.²⁸ Bilimsel araştırmalarda kullanılan ölçeklerin bir nesnenin belli bir özelliğe sahip oluş derecesini farklı özelliklerle karıştırmadan amaca hizmet edebilecek ve kabul edilebilir ölçüde hatalardan arınık bir şekilde tespit edebilmesi şarttır. Ölçme araçlarının taşıması gereken bu nitelikler geçerlik ve güvenilirlik olarak adlandırılır.²⁹ Eğitimde yürütülen bilimsel araştırmalarda öğrencilerin belirlenen amaçlara erişim düzeyleri geçerliği ve güvenilirliği kanıtlanmış ölçme araçları vasıtasıyla dolaylı olarak tespit edilebilir. Dolayısıyla İslam dininin öğretimine muhatap

²³ bk. Betül Zengin, *Din Öğretiminde Dinden Öğrenme Yaklaşımı (Müttaki Kavramı Örneği)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

²⁴ bk. Muhammet Caner Ilgaroğlu, “Evrensel Değerlerin İnşasında Kuran Ahlakı Modeli: Salihât ve Takva Kavramları Üzerinden Felsefi Bir Okuma”, *Toplum-Birey İkiliminde Ortak Değerler ve Farklılıklar*, ed. Muhiddin Okumuşlar - Osman Zahid Çifçi, 2 Cilt (Konya: Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları, 2020), 250-260.

²⁵ bk. Yasemin Şahin, *Din Eğitimi Açısından Kur’an-ı Kerim’e Göre Takva Kavramı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

²⁶ bk. Güllü Manolya Bayraktar, *Öğrencilerin Ahlakî Olgunluk Düzeyleri ve DKAB Dersine Yönelik Tutumları* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

²⁷ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler* (Ankara: Nobel Yayınları, 2017), 43.

²⁸ Halil Tekin, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme* (Ankara: Mars Matbaası, 1977), 15.

²⁹ Ezel Tavşancıl, *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2014), 152.

olan kitlenin eğitim aracılığıyla muttakilerin özelliklerine ne derecede sahip olabildiklerini ölçmek için geçerliği ve güvenilirliği kanıtlanmış bir ölçme aracına ihtiyaç bulunmaktadır.

Bu araştırmada din öğretimi programları, Kur'an'da bulunan muttakilerin özellikleri hususundaki ayetler ve ilgili alan yazından yararlanılarak geçerliği ve güvenilirliği kanıtlanmış bir ölçme aracı geliştirmek amaçlanmıştır. Söz konusu ölçek aracılığıyla şu ana kadar ihmal edilen İslam öğretiminin takva amacına erişim düzeyi, nicel araştırma yöntemleri vasıtasıyla bir bütün olarak ele alınıp incelenebilecektir. Böylece din öğretimi kapsamında okutulan seçmeli derslerde, imam hatip ortaokulları ve liselerindeki din derslerinde, DİB'e bağlı yaygın din eğitimi kanallarında ve ilahiyat/İslâmî ilimler fakültelerinde muttaki bireylerin yetiştirilmesi hususunda var olan eksikliklerin fark edilmesine ve telafi edilmesine olanak tanınabileceği umulmaktadır.

1. Yöntem

Çalışma, karma araştırma desenlerinden olan keşfedici sıralı desene uygun olarak tasarlanmıştır. Keşfedici sıralı desene özellikle ölçme aracı geliştirilmek amacıyla başvurulur. Bu desende ilk olarak keşfetmeye dayalı nitel hazırlık aşaması, ikinci olarak nitel araştırma yöntemleriyle toplanan bulguların test edilebilmesi amacıyla başvuru nitel bir aşamanın takip edilmesi gerekir.³⁰ Bu çalışmada da söz konusu desene uygun olarak öncelikle bir grup öğrenciyle odak grup görüşmesi yapılmış, daha sonra ulaşılan çalışma grubunda toplanan verilerin analizleri SPSS 23 ile AMOS 23 paket programları aracılığıyla yapılmıştır.

1. 1. Ölçek Maddelerinin Yazımı

TÖ'nin geliştirilme sürecinde öncelikle ilgili literatür taranmış, araştırma konusuyla bağlantılı olan kavram, olgu ve bazı değişkenler teorik olarak ele alınmıştır. Bunun akabinde ölçek geliştirme sürecinde genel olarak takip edilen sırasıyla problemin tanımlanması, nitel verilerin toplanması, madde havuzunun oluşturulması, uzman görüşlerinin alınması, pilot uygulamanın yapılması aşamaları sistematik bir şekilde takip edilmiştir.

Çalışmada madde havuzu oluşturulurken ilk olarak takvayla ilgili alan yazında bulunan çalışmalar ve örgün ve yaygın öğretim kapsamındaki öğretim programları incelenmiş, bunun akabinde ilahiyat fakültesi farklı sınıf düzeylerinde öğrenim gören 10 öğrenci ile odak grup görüşmesi yapılmıştır. Böylelikle hedef kitlenin takva ile ilgili algıları hakkında fikir sahibi olmak amaçlanmıştır. Daha sonra alan yazın incelemesi ve görüşmelerden hareketle 50 maddeden teşekkül eden bir taslak form oluşturulmuştur. Bu taslak form 3 alan uzmanının, 1 ölçme uzmanının ve 1 dil uzmanının görüşüne sunulmuş, alınan görüşler doğrultusunda taslak formda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan düzenlemeler neticesinde madde sayısı 53 olmuştur. Bunun akabinde yapılan ön uygulama sayesinde anlaşılması güç olduğu fark edilen ifadeler daha açık ve anlaşılır hale getirilmiştir.

Taslak form hazırlanırken Likert tipi dereceleme ölçeğine uygun bir şekilde düzenlenmiştir. Likert tipi dereceleme ölçeklerinde ölçülmek istenen özellikler yüksekte düşüğe ya da tam tersi bir şekilde sıralanır.³¹ Bu çalışmada da geliştirilmesi hedeflenen ölçeğin eğitimde takvalı

³⁰ John W. Creswell vd., "Designing a Mixed Methods Study in Primary Care", *The Annals of Family Medicine* 2/1 (2004), 11.

³¹ İbrahim Turan vd., "Eğitim Araştırmalarında Likert Ölçeği ve Likert Tipi Soruların Kullanımı ve Analizi", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 30 (Ocak 2015), 188; William Lawrence Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri 1*, çev. Sedef Özge (Ankara: Yayın Odası Yayıncılık, 2016), 1/304.

bireyler yetiştirme amacına ulaşmayı tespit etmeyi hedeflemesi nedeniyle ölçme uzmanından alınan görüş doğrultusunda taslak ölçek formu “Bana hiç uygun değil” (i), “Bana uygun değil” (ii), “Bana kısmen uygun” (iii), “Bana uygun” (iv), “Bana tamamen uygun” (v) şeklinde beşli Likert tipinde puanlanmak üzere düzenlenmiştir.

1. 2. Çalışma Grubu

TÖ'nin geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları Erzurum Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerden elde edilen veriler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubu ulaşılabilirliği kolay kişilerden veri toplanmasına, böylece araştırmanın daha kısa sürede tamamlanmasına olanak tanıyan uygun örnekleme yöntemiyle³² belirlenmiştir. Bu doğrultuda ulaşılan çalışma grubunun özellikleri şu şekildedir:

Çalışma sürecinde ilk olarak madde analizi yapmak amacı ile 81 (%79 kadın, %21 erkek) kişiye ulaşılmıştır. Bunun akabinde açımlayıcı faktör analizi (AFA) ve güvenilirlik analizi için 309 (%77.9 kadın, %21.1 erkek), doğrulayıcı faktör analizi (DFA) için 550 (%67.2 kadın, %32.8 erkek) kişiye ulaşılmıştır. Çalışmada katılımcıların onamları alınmış, veriler örneklemeden gönüllülük esasına dayalı bir şekilde titiz bir şekilde elde edilmiştir. Bu bilgilere göre AFA, Güvenirlik ve DFA için ulaşılan kişi sayısının en az 200'den ve madde sayısının en az beş katından fazla olması dolayısıyla yeterli olduğu³³ yorumu yapılabilir.

1. 3. Verilerin Analizi ve İşlem

Çalışma sürecince ilk olarak verilerin toplanabilmesi için Iğdır Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 20.10.2022 tarih ve 2022/17 nolu etik kurul raporu alınmıştır. Daha sonra Atatürk Üniversitesinden araştırma izni alınarak önceden hazırlanan taslak ölçek formu ilahiyat fakültesinde öğrenim gören gönüllü öğrencilere uygulanmıştır. Öğrencilerden toplanan veriler, SPSS 23 ile AMOS 23 istatistik paket programları aracılığıyla analizlere tabi tutulmuştur. Bu doğrultuda öncelikli olarak 81 öğrenciden elde edilen verilerle yapılan madde analizi sonuçları incelenmiştir. Madde analizi yapılırken taslak ölçek formundaki maddelerin her birinin toplam puanı yordama ve ayırt edicilik gücünün saptanabilmesi amacıyla düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanarak değerlendirilmiştir. Elde edilen katsayılar incelendiğinde düzeltilmiş madde toplam korelasyonunun en düşük .60 çıktığı görülmüş, .20'nin altında bulunan madde olmadığı için³⁴ madde analizi sonucunda ölçekten herhangi bir madde atılmamıştır. Bunun akabinde çalışma grubundan elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiş, katılımcı sayısının yeterliliğini ve de faktör analizi yapılabilmesi için uygunluğunu saptamak amacıyla KMO değeri ile Bartlett küresellik testi hesaplanmıştır. Katılımcı sayısının yeterli ve verilerin uygunluğu tespit edildikten sonra AFA, DFA ve güvenilirlik analizleri yapılmış, ölçeğin alt boyutları arasındaki ilişkiyi saptamak için korelasyon analizi incelenmiştir. Böylece AFA aracılığıyla ölçeğin örtük yapısı ortaya konurken DFA aracılığıyla da model uyumu saptanmıştır. Ayrıca geliştirilen ölçeğin madde toplam korelasyon değerleri, Cronbach Alpha katsayıları ve iki yarı güvenilirliği incelenerek sonuçların kabul edilebilir düzeyde olduğu gözlemlenmiştir. Böylece 14 madde ve 3 alt bileşenden oluşan geçerli ve güvenilir olduğu kanıtlanan bir ölçme aracı geliştirilmiş, ölçeğin alt boyutları

³² Selim Kılıç, “Örnekleme Yöntemleri”, *Journal of Mood Disorders* 3/1 (2013), 44.

³³ Tavşancıl, *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*, 42-51; Alan Bryman - Duncan Cramer, *Quantitative Data Analysis with SPSS Release 10 for Windows: a Guide for Social scientists* (Philadelphia: Routledge, 2001), 263.

³⁴ Şener Büyüköztürk, *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2002), 118.

kuramsal alt yapı, ihtiva ettikleri maddelerin taşıdığı anlamlar ve ortak özelliklerden hareketle³⁵ isimlendirilmiştir. Bu bağlamda ilgili kişilerin görüşleri de alınarak birinci faktöre *günlük yaşamda takvalı olma*, ikinci faktöre *ibadetlerde takvalı olma*, üçüncü faktöre *takvayı kişilik haline getirme* başlıkları uygun görülmüştür.

2. Bulgular ve Yorum

2. 1. Geçerlik

Ölçme araçlarının taşınması gereken önemli bir özellik geçerliktir. Geçerlik özelliğine sahip olan bir ölçme aracıyla ölçülmek istenen özellik, farklı özelliklerle karıştırılmadan amaca hizmet edebilecek bir şekilde ölçülebilir.³⁶ Dolayısıyla bilimsel araştırmalarda araştırma amacına uygun ölçümler yapılabilmesi ve anlamlı yorumlar yapılabilmesi için verilerin mutlaka geçerliği kanıtlanmış bir araçla toplanması gerektiği söylenebilir.

Bir ölçme aracının geçerliğinin kanıtlanmasında birbiriyle ilişkisi bulunan öğelerin oluşturduğu örüntü anlamında kullanılan yapının ortaya konması gerekir.³⁷ Yapı geçerliği denilen bu işlem için faktör analizi adı verilen birtakım testlerin incelenmesine ihtiyaç duyulur. Faktör analiziyle aynı yapıyı ölçen çok sayıda değişken arasından daha az sayıda ve anlamlı olan tanımlanabilir değişkenlerin elde edilmesi amaçlanır.³⁸ Bu analiz AFA ve DFA olmak üzere iki farklı aşama takip edilerek yapılır.

2. 1. 1. Açımlayıcı Faktör Analizine Ait Bulgular ve Değerlendirilmesi

Yapı geçerliğini saptamak için takip edilen ilk aşama olan AFA ile değişkenler arası ilişkiler incelenir. Bu aşamada değişkenler daha anlamlı bir şekilde ve özet olarak ortaya konulur. Böylelikle birbiriyle yakın ilişkisi bulunan örüntüler bir araya toplanarak ölçeğin yapısı oluşturulur.³⁹ AFA yapılabilmesi için öncelikle katılımcı sayısının yeterliliğini ve verilerin analize uygunluğunu saptamak gerekir. Bunun için KMO değeri ve Bartlett testinden yararlanılır. KMO değeri .50'nin altında olduğunda örneklem sayısının yetersiz olduğu yorumu yapılır ve bu değer 1'e yaklaştığı oranda örnekleme yeterliği de doğru oranda artar. KMO'nun .80 ve üzerinde olması sayının mükemmel olduğunu gösterir.⁴⁰ Bartlett küresellik testinin p değerinin $\leq .05$ olması verilerin normal dağıldığı, yani faktör analizi için uygun olduğu anlamına gelir.⁴¹ Çalışmada yapılan hesaplamalar sonucunda KMO .88 ve Bartlett testi χ^2 değeri 2135,749 ($p = .000$) çıkmıştır. Dolayısıyla çalışmanın katılımcı sayısının mükemmel ve verilerin faktör analizine uygun olduğu yorumu yapılabilir.

Ölçeğin yapı geçerliğinin tespit edilmesi sürecinde çalışmada KMO ve Bartlett değerlerinin hesaplanmasının ardından sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan ve daha kolay yorumlandığı bilinen Varimax rotasyon tekniği tercih edilerek analize devam edilmiştir. Analizi neticesinde oluşan ölçeğin faktör yapısı aşağıda yer alan tabloda görülmektedir.

Tablo 1. Ölçeğin faktör yapıları

³⁵ Sait Gürbüz - Faruk Şahin, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2016), 313.

³⁶ Tavşancıl, *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*, 35.

³⁷ Tekin, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, 36; Tavşancıl, *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*, 45.

³⁸ Şener Büyükoztürk, "Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 32 (Güz 2002), 470.

³⁹ Nuran Bayram, *Sosyal Bilimlerde SPSS ile Veri Analizi* (Bursa: Ezgi Kitabevi, 2017), 199.

⁴⁰ Beril Durmuş vd., *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi* (İstanbul: Beta Basım Yayın, 2016), 80; Bayram, *Sosyal Bilimlerde SPSS ile Veri Analizi*, 206.

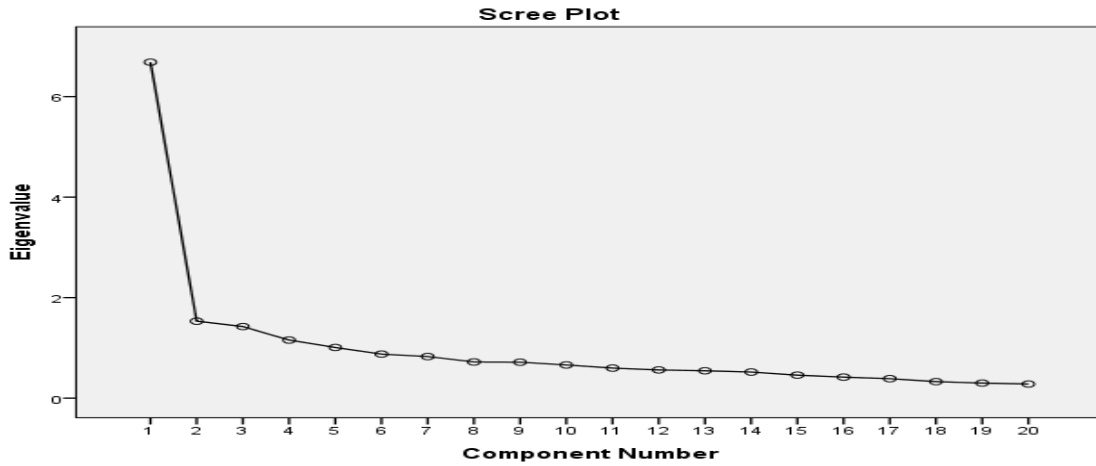
⁴¹ Durmuş vd., *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi*, 79; Tavşancıl, *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*, 51.

Faktör	Öz Değer	Varyans Yüzdesi	Toplam Varyans Yüzdesi
Faktör 1	6.683	33.417	33.417
Faktör 2	1.531	7.657	41.075
Faktör 3	1.425	7.124	48.198

Tabloda AFA sonucunda üç faktörün özdeğerinin 1'den büyük olduğu görülmektedir. Bu durum ölçeğin üç boyutlu olduğunu göstermektedir.⁴² Ayrıca tabloda 14 madde ve 3 bileşenden oluşan faktörlerden birincisinin toplam varyansın %33.417'sini, ikincisinin %7.657'sini, üçüncüsünün %7.124'ünü açıkladığı, toplam varyansaysa %48.198 katkı sağladığı görülmektedir. Sosyal bilimlerde toplam varyans yüzdesinin yeterli olarak kabul edilebilmesi için alt sınırın %40 olması gerektiği⁴³ için analiz sonucunda ortaya çıkan oranın yeterli olduğu yorumu yapılabilir.

Ölçeğin faktör yapısının tespitinde yararlanılan bir diğer yol Scree Plot adı verilen faktör yapısı dağılım çizelgesinin incelenmesidir. Scree Plot incelenirken eğimin kaybolduğu noktaya bakılarak ölçeğin faktör sayısı hakkında yorum yapılabilir.⁴⁴ Aşağıda ölçeğin faktör yapısı dağılım çizelgesine yer verilmiştir.

Şekil 1. Faktör yapısı dağılım çizelgesi

Yukarıda bulunan ölçeğin faktör yapısı dağılım çizelgesi incelendiğinde eğimin 3. boyuttan itibaren kaybolmaya başladığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda bu faktörlerin yapısı, maddeleri, faktör yükleri ve madde toplam korelasyonlarına yer verilmiştir.

Tablo 2. Ölçeğin faktör yapısı, maddeleri, faktör yükleri ve madde toplam korelasyonları

	Madde No	Madde	Faktör Yüğü	Madde Toplam Korelasyonu
Faktör 1	M34	Maneviyatımdan aldığım güçle her zorluğuşaşabileceğimi düşünürüm.	.760	.579

⁴² Büyüköztürk, "Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı", 479.

⁴³ Tavşancıl, *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*, 48.

⁴⁴ Bayram, *Sosyal Bilimlerde SPSS ile Veri Analizi*, 201.

	M32	Karşılaştığım musibetlerle sabırla mücadele ederim.	.745	.673
	M33	Toplum yararına çalışmayı severim.	.735	.633
	M15	Sadece kendim için değil başkaları için de devamlı dua ederim.	.590	.646
	M21	Başkalarının dertleriyle dertlenirim.	.517	.487
Faktör 2	M9	Farz ibadetlere ek olarak sık sık nafile ibadetlere yönelirim.	.748	.648
	M47	Dünyevi işlere dalarak ibadetlerimi aksatmam.	.740	.666
	M52	Ramazan ayı dışında da nafile oruçlar tutarım.	.668	.563
	M16	Farz namazlarımı vaktinde kılmaya özen gösteririm.	.616	.594
	M48	Boş vaktimin önemli bir bölümünü ilim ile iştiغال ederek geçiririm.	.542	.655
Faktör 3	M1	Haram olduğu şüpheli olan durumlardan dahi uzak dururum.	.750	.407
	M5	Allah'a karşı gelmekten sakınırım.	.680	.489
	M38	Haram olduğundan şüphelendiğim yiyecekleri yemem.	.552	.479
	M25	Hz. Peygamber'e gönülden bağlıyım.	.516	.547

Literatürde ölçeğin yapı geçerliğinin kanıtlanması için maddelerden her birinin faktör yükünün .30 ve üzerinde bulunması gerektiği ifade edilir. Buna karşın maddelerin ilgili faktörü açıklama gücünü artırmak için araştırmacıların alt kesme noktası olarak .40 değerini baz aldıkları bilinmektedir.⁴⁵ Çünkü faktör yüklerinin .45 ve üzerinde bulunması, ayrıca binişiklik bulunmaması için faktör yüklerinin arasında en azından .10 kadar bir fark bulunması iyi bir ölçü olarak görülür.⁴⁶ Ayrıca alan yazında maddelerin ölçülmek istenen özellik ya da özellikleri ayırt edebilir nitelikte olduğunun kabul edilmesi için madde toplam korelasyon katsayılarının .30 ile .90 arasında bulunması gerektiği ifade edilir.⁴⁷ Çalışmada ölçekten çıkarılan maddeler bu ölçütler dikkate alınarak atılmıştır. Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere 14 madde ve 3 faktörden oluşan ölçeğin faktör yüklerinin en az .516, madde toplam korelasyonlarının en az .407 olduğu için analiz sonuçları söz konusu ölçütlerle uyumludur.

⁴⁵ Hüner Şencan, *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2005), 390.

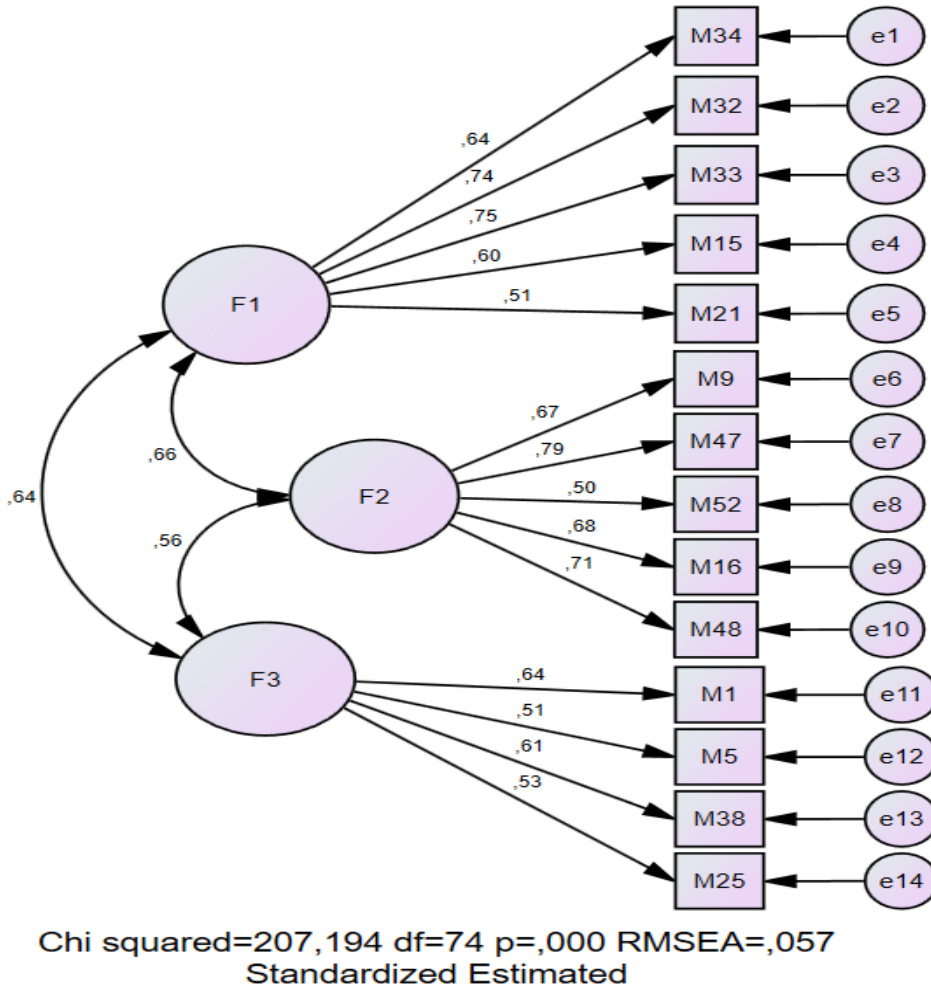
⁴⁶ Tavşancıl, *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*, 50; Bayram, *Sosyal Bilimlerde SPSS ile Veri Analizi*, 204-205.

⁴⁷ Yadiğar Polat, *Faktör Analizi Yöntemlerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi ve Hayvancılık Denemesine Uygulanışı* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 92.

2. 1. 2. Doğrulayıcı Faktör Analizine Ait Bulgular ve Değerlendirilmesi

DFA ile AFA sonucunda ortaya konulan yapının doğruluğunu farklı bir çalışma grubundan elde edilen veriler aracılığıyla kanıtlamak istenir.⁴⁸ Çalışma sürecinde bu minvalde ölçeğin geçerli olduğunun doğrulanması amacı ile maddelerin faktör yüklerine, t değerlerine (C.R.) ve uyum indeksi sonuçlarına bakılır.⁴⁹ Analiz sonuçlarının kabul edilebilir sınırların içerisinde bulunması durumundaysa modelin teoriyle uyumlu olduğu kanıtlanmış olarak değerlendirilir. Çalışmada AFA ile ortaya konulan yapının doğrulanması için 550 kişiden oluşan farklı bir çalışma grubundan elde edilen verilerden yararlanılarak DFA yapılmıştır.

Aşağıdaki şekilde DFA sonucunda ortaya çıkan path diyagramı görülmektedir.

Şekil 2. Modele İlişkin Path Diyagramı ve Faktör Yükleri

DFA sonucunda ortaya çıkan ölçeğin boyutları ile maddeleri arasında hesaplanan değerler incelendiğinde 14 madde ve 3 alt bileşenden meydana gelen ölçme aracındaki maddelerin

⁴⁸ Nuran Bayram, *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş Amos Uygulamaları* (Bursa: Ezgi Kitabevi, 2016), 42; Robin K. Henson - Kyle Roberts, "Use of Exploratory Factor Analysis in Published Research Common Errors and Some Comment on Improved Practice", *Educational and Psychological Measurement - Educ Psychol Meas* 66/3 (2006), 395.

⁴⁹ Cantürk Çapık, "Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmalarında Doğrulayıcı Faktör Analizinin Kullanımı", *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi* 17/3 (Ocak 2014), 203.

faktör yüklerinin .50 ile .79 arasında değiştiği görülmektedir. Dolayısıyla DFA sonuçlarına göre faktör madde ilişkilerinin anlamlı olduğu gözlenmektedir.

Aşağıdaki tabloda ise alan yazında kabul edilen uyum iyiliği ölçütlerine,⁵⁰ bu çalışma kapsamında geliştirilen ölçeğin uyum iyiliği sonuçlarına ve bunlara ait yorumlara yer verilmiştir.

Tablo 3. Uyum iyiliği ölçütleri ve DFA'dan elde edilen uyum indeksi sonuçları

	Mükemmel Uyum Ölçütü	Kabul Edilebilir Uyum Ölçütü	Araştırma Bulgusu	Sonuç
X ² /df	0-2	2-3	2.800	Kabul edilebilir uyum
RMSEA	≤.05	≤.08	.057	Kabul edilebilir uyum
RMR	≤.05	≤.08	.029	Mükemmel uyum
SRMR	≤.05	≤.08	.052	Kabul edilebilir uyum
CFI	≥.95	≥.90	.904	Kabul edilebilir uyum
TLI	≥.95	≥.90	.918	Kabul edilebilir uyum
IFI	≥.95	≥.90	.904	Kabul edilebilir uyum
NFI	≥.95	≥.90	.902	Kabul edilebilir uyum
GFI	≥.90	≥.85	.946	Mükemmel uyum
AGFI	≥.90	≥.85	.923	Mükemmel uyum

Yukarıda bulunan tabloda DFA sonuçlarının AFA sonuçlarını desteklediği görülmektedir. Zira DFA sonuçlarına göre modelin uyum indeksinin belirtilen ölçütlerle karşılaştırıldığında kabul edilebilir seviyede olduğu görülmektedir. Uyum indekslerine ek olarak C.R. değerlerine bakıldığında sonuçların 5.949 ile 14.727 arasında değiştiği görülmüştür. Bu değerler 2.56'dan büyük olduğu için modelin 0.01 düzeyinde anlamlı olduğu anlaşılmaktadır.⁵¹ Bu parametrelerin tamamının istatistiksel olarak anlamlı olmasından hareketle modelin teoriyle uyumlu olduğu yorumu yapılabilir.

Yukarıda bulunan tablo 3 ve t değerleri incelendiğinde TÖ'nün geliştirilme sürecinde takip edilen AFA sonuçlarının DFA ile doğrulandığının kanıtlandığı sunucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçtan sonra geliştirilen ölçeğin alt boyutları arasındaki ilişki incelenerek analizlere devam edilmiştir.

Aşağıdaki tabloda ölçeğin alt boyutları arasındaki ilişkinin görüldüğü korelasyon katsayılarına yer verilmiştir.

Tablo 4. Ölçeğin Alt Boyutları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon

	1	2	3
1. Günlük Yaşamda Takvalı Olma	1	.478**	.422**
2. İbadette Takvalı Olma	.478**	1	.421**
3. Takvayı Kişilik Haline Getirme	.422**	.421**	1

** .p<0.01

⁵⁰ Karın Schermelleh Engel vd., "Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness of Fit Measures", *Methods of Psychological Research Online* 8/2 (Mayıs 2003), 52.

⁵¹ Bayram, *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş Amos Uygulamaları*, 113.

Yukarıdaki tabloda bulunan alt ölçekler arasındaki korelasyonlar incelendiğinde değerlerin .90 üzerinde olmaması dolayısıyla faktörler arasında çoklu bağlantı probleminin olmadığı ve bileşenler arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

2. 2. Güvenirlğe Ait Bulguların Değerlendirilmesi

Ölçme araçlarının geçerlik özelliğine sahip olması gerektiği gibi güvenilirlik özelliğine de sahip olması gerekir. Ölçeğin güvenilirlik özelliği taşıması kararlı, duyarlı ve tutarlı ölçümler yapılabilmesine olanak tanır. Başka bir ifadeyle güvenilirlik özelliği taşıyan ölçme araçlarıyla kabul edilebilir seviyede tesadüfi hatalardan arınık ölçeler yapılabilir.⁵² Ölçeklerin güvenilirlik özelliğine sahip olup olmadığını saptamanın farklı yolları vardır. Bu amaçla Likert tipi ölçeklerde en yaygın olarak başvurulan yöntem ölçme aracının ve alt boyutlarının Cronbach Alfa değerlerinin hesaplanmasıdır.⁵³

Aşağıdaki tabloda ölçeğin ve alt boyutlarının Cronbach Alfa katsayıları ile ölçeğin güvenilir olduğunu saptamak amacıyla alternatif olarak başvurulan iki yarı güvenirlği değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 5. Ölçeğin alt boyutları ve güvenilirlik bulguları

Alt boyutlar	Cronbach Alfa	İki Yarı Güvenirlği
Günlük Yaşamda Takvalı Olma	.79	.73
İbadette Takvalı Olma	.76	.78
Takvayı Kişilik Haline Getirme	.62	.63
Toplam	.83	.81

Bir ölçme aracının güvenilirlik sonuçlarının 0.60-0.80 arasında hesaplanmış olması ölçeğin oldukça güvenilir, 0.80-1.00 arasında hesaplanmasıysa yüksek derecede güvenilir olduğunu gösterir.⁵⁴ Bu ölçütlere göre yukarıda bulunan tablo incelendiğinde ölçeğin alt boyutlarının oldukça güvenilir, bütününe ise yüksek derecede güvenilir olduğu görülmektedir.

2. 3. Geliştirilen Ölçeğin Puan Dağılımı

TÖ "Bana hiç uygun değil" (i), "Bana uygun değil" (ii), "Bana kısmen uygun" (iii), "Bana uygun" (iv), "Bana tamamen uygun" (v) şeklinde beşli Likert tipinde puanlanmak üzere düzenlenmiştir. Dolayısıyla 14 madde ve 3 bileşenden meydana gelen bu ölçme aracından en fazla 70 puan alınabilmektedir. Ölçeğin 5'er maddeden meydana gelen birinci ve ikinci bileşenlerinden en fazla 25, 4 maddeden oluşan üçüncü bileşeninden en fazla 20 puan alınabilmektedir. İçeriğinde hiçbir ters madde bulunmayan ölçekten alınan puanların yükselmesi, doğru orantılı olarak katılımcıların takvalı olma düzeylerinin de yükseldiği anlamına gelmektedir.

Sonuç

İslam, yer yüzünde mensubu en çok bulunan dinlerden biridir. İslam dini, mensuplarına telkin ettiği inanç, ibadet ve ahlak esaslarıyla bireysel ve sosyal hayatı etkilemekte, inananlar için bir yaşam kılavuzu işlevi görmektedir. Nitekim samimi mü'minlerin tutum ve davranışlarını büyük oranda dinî inançlarının etkilediğini söylemek mümkündür. Bu yönleriyle İslam'ın

⁵² Tekin, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, 39; Kazım Özdamar, *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi 1* (Eskişehir: Kaan Kitabevi, 1999), 512.

⁵³ Robert M. Thorndike vd., *Measurement and Evaluation in Psychology and Education* (New York: Macmillan Publishing Company, 1991), 318.

⁵⁴ Özdamar, *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi 1*, 522.

insanlara eşref-i mahlukat olacak özellikleri kazandırmada etkin bir eğitsel yönünün bulunduğu ifade edilebilir.

İslam'ın yetiştirmek istediği insan modeli ele alındığında inanç, ibadet ve ahlak esaslarını yüksek düzeyde içselleştiren bir özelliğe sahip olması dikkat çekmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bu esasları benimseyen bireyler muttaki olarak isimlendirilmektedir. Dolayısıyla takva, İslam öğretiminde duyuşsal anlamda ulaşılması hedeflenen üst düzey bir amaç olarak görülebilir. Bu amaca erişilmesi Türkiye gibi din öğretiminde daha çok İslam dininin esas alındığı toplumlarda din eğitiminin niteliğini artıracaktır. Eğitimde böyle bir amacın benimsenmesi zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinde bazı kesimlerce tepkiyle karşılanabilse de bu ders dışındaki din ve değerlerle ilgili seçmeli derslerde, imam hatip okullarında, ilahiyat/İslâmî İlimler Fakültelerinde, DİB'e bağlı yaygın din öğretimi faaliyetlerinde söz konusu hedef doğrultusunda hareket edilmesinin günümüz şartlarında herhangi bir tereddüt teşkil etmediği ifade edilebilir.

Takvanın eğitimde hedef olarak benimsenmesi bu husustaki eksikliklerin fark edilerek telafi edilmesi amacıyla çeşitli nitel ve nicel araştırmaların yapılmasını gerekli kılar. Çünkü sosyal bilimlerde doğrudan ölçme yapılamadığı için bireylerin herhangi bir özelliğe sahip olup olmama durumu ölçekler aracılığıyla dolaylı yollarla tespit edilir. Takva düzeyini ölçen geçerli ve güvenilir bir ölçme aracının geliştirilmesini amaçlayan bu çalışma da meseleyle ilgili olarak nicel araştırmalarda yararlanılabilecek bir ölçeğin geliştirilmesini sağlamıştır.

Çalışmada ölçek geliştirme süreci sistemli bir şekilde takip edilmiştir. Neticede AFA, DFA ve güvenilirlik gibi bulguların istatistiksel olarak anlamlı kabul edilebilecek sınırlar içerisinde bulunan, açıkladığı toplam varyans %48.198 olan beşli Likert tipi şeklinde bir ölçek geliştirilmiştir. 14 madde ve 3 boyuttan oluşan bu ölçeğe *Takva Ölçeği* isminin verilmesinin nedeni maddelerinin daha ziyade Kur'an-ı Kerim'de ifade edilen muttaki bireylerin özellikleri baz alınarak yazılmasıdır. Ölçeğin alt boyutlarına ise içerdiği maddelerin taşıdığı anlamlardan hareketle ilgili uzmanların görüşleri de alınarak sırasıyla *Günlük Yaşamda Takvalı Olma*, *İbadette Takvalı Olma* ve *Takvayı Kişilik Haline Getirme* isimleri uygun bulunmuştur.

Çalışma sonucunda geçerli ve güvenilir olduğu kanıtlanan TÖ'nin *Günlük Yaşamda Takvalı Olma* isimli birinci alt boyutu beş, *İbadette Takvalı Olma* isimli ikinci alt boyutu beş ve *Takvayı Kişilik Haline Getirme* isimli üçüncü alt boyutu dört maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler incelendiğinde her birinin içerisinde buldukları alt bileşenlerle ve ölçeğin bütünüyle uyumlu oldukları görülmektedir. Maddeler Kur'an-ı Kerim'deki muttakilerin özellikleri ile ilgili ayetlerin yanı sıra örgün ve yaygın din öğretimi kapsamındaki öğretim programlarının hedeflerinden de yararlanılarak hazırlanmıştır. Böylece Türk milli eğitiminin amaçlarıyla tutarlı olması sağlanmıştır.

Ölçek, örgün ya da yaygın din öğretimi kapsamında öğrenim gören öğrenci ya da kursiyerlerin takvalı olma düzeylerini betimsel olarak tespit etmek amacıyla kullanılabilir. Bundan sonraki çalışmalarda zaman içerisinde ölçeğin işlevsel değerinin anlaşılacağı beklentisiyle farklı araştırmacılar tarafından takvalı olma düzeyini küçük yaş gruplarında da ölçmek için yararlanılabilecek yeni ölçeklerin geliştirilmesinin alan yazına önemli bir katkı sağlayacağı düşünülebilir.

Ethical Statament	uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all sources used have been properly cited.
Yazarlar/ Author(s)	Yasin Yiğit – Tuba Acar
Finansman/ Funding	Yazarlar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler. / The authors acknowledge that they recieved no external funding in support of this research.
Yazar Katkıları/ Authors Contributions	Çalışmanın Tasarlanması/ Conceiving the Study: YY (%60), TA (%40) Veri Toplanması/ Data Collection: YY (%10), TA (%90) Veri Analizi/ Data Analysis: YY (%80), TA (%20) Makalenin Yazımı/ Writing Up: YY (%70), TA (%30) Makale Gönderimi ve Revizyonu/Submission and Revision: YY (%80), TA(%20)
Çıkar Çatışması/ Competing Interest	Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan ederler. / The authors declare that they have no competing interests.

Kaynakça

- Baş, Erdoğan. "Kur'an'ı Anlama Dereceleri ve Takva". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 9 (2002), 187-207.
- Bayraktar, Güllü Manolya. *Öğrencilerin Ahlaki Olgunluk Düzeyleri ve DKAB Dersine Yönelik Tutumları*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bayram, Nuran. *Sosyal Bilimlerde SPSS ile Veri Analizi*. Bursa: Ezgi Kitabevi, 6. Basım., 2017.
- Bayram, Nuran. *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş Amos Uygulamaları*. Bursa: Ezgi Kitabevi, 3. Basım., 2016.
- Bryman, Alan - Cramer, Duncan. *Quantitative Data Analysis with SPSS Release 10 for Windows: a Guide for Social scientists*. Philadelphia: Routledge, 2001.
- Büyüköztürk, Şener. "Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı". *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 32 (Güz 2002), 470-483.
- Büyüköztürk, Şener. *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2002.
- Creswell, John W. vd. "Designing a Mixed Methods Study in Primary Care". *The Annals of Family Medicine* 2/1 (2004), 7-12.

- Çalışkan, Mehmet. "Mehmet Çalışkan, "Hucurât Suresi Bağlamında Takva". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11 (2017), 91-119.
- Çapık, Cantürk. "Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmalarında Doğrulayıcı Faktör Analizinin Kullanımı". *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi* 17/3 (Ocak 2014), 196-205.
- Durmuş, Beril vd. *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi*. İstanbul: Beta Basım Yayım, 6. Baskı., 2016.
- Gezgin, Ali Galip. "Kur'ân Meallerinde Takva Kelimesinin Türkçeye Çevirisi Sorunu". *İnsan Bilimleri Araştırmaları* 14 (2005), 199-218.
- Gürbüz, Sait - Şahin, Faruk. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 3.Basım., 2016.
- Henson, Robin K. - Roberts, Kyle. "Use of Exploratory Factor Analysis in Published Research Common Errors and Some Comment on Improved Practice". *Educational and Psychological Measurement - Educ Psychol Meas* 66/3 (2006), 393-416. <https://doi.org/10.1177/0013164405282485>
- İlgaroğlu, Muhammet Caner. "Evrensel Değerlerin İnşasında Kuran Ahlakı Modeli: Salihât ve Takva Kavramları Üzerinden Felsefi Bir Okuma". *Toplum-Birey İnkileminde Ortak Değerler ve Farklılıklar*. ed. Muhiddin Okumuşlar - Osman Zahid Çifçi. 250-260. Konya: Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları, 2020.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler*. Ankara: Nobel Yayınları, 32. Basım., 2017.
- Kılıç, Selim. "Örnekleme Yöntemleri". *Journal of Mood Disorders* 3/1 (2013), 44-46. <https://doi.org/10.5455/jmood.20130325011730>
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- MEB. *Anadolu İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretim Programları*. Ankara: MEB Yayınları, 2018.
- Neuman, William Lawrence. *Toplumsal Araştırma Yöntemleri 1*. çev. Sedef Özge. Ankara: Yayın Odası Yayıncılık, 2016.
- Özdamar, Kazım. *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi 1*. Eskişehir: Kaan Kitabevi, 2. Basım., 1999.
- Polat, Yadigar. *Faktör Analizi Yöntemlerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi ve Hayvancılık Denemesine Uygulanışı*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Rahman, Fazlur. *Ana Konularıyla Kur'an*. çev. Alparslan Açıkgenç. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1996.
- Schermelleh Engel, Karin vd. "Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness of Fit Measures". *Methods of Psychological Research Online* 8/2 (Mayıs 2003), 23-74.
- Soysaldı, Mehmet. "Kur'an Semantiği Açısından Takva". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 30-41.

- Şahin, Yasemin. *Din Eğitimi Açısından Kur'an-ı Kerim'e Göre Takva Kavramı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Şencan, Hüner. *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2005.
- Tavşancıl, Ezel. *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayınları, 5. Basım., 2014.
- Tekin, Halil. *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: Mars Matbaası, 1977.
- Thorndike, Robert M. vd. *Measurement and Evaluation in Psychology and Education*. New York: Macmillan Publishing Company, 5th Edition., 1991.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musa b. Dahhâk. Sünenü't-Tirmizî. thk. Beşşâr Avvâd Mârûf. Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998
- Turan, İbrahim vd. "Eğitim Araştırmalarında Likert Ölçeği ve Likert Tipi Soruların Kullanımı ve Analizi". *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 30 (Ocak 2015), 186-203.
- Uludağ, Süleyman. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 03 Kasım 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/takva>
- Yiğit, Yasin. *Maneviyat Eğitimi & Manen Güçlenmenin Yollarını Aralayan Dinî, Manevi, Tasavvufî, Psikolojik ve Pedagojik Bir Değerlendirme*. Ankara: Nobel Yayınları, 2. Baskı., 2022.
- Zengin, Betül. *Din Öğretiminde Dinden Öğrenme Yaklaşımı (Müttaki Kavramı Örneği)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Ek: Takva Ölçeği

Madde No	Takvaya yönelik tutum ve davranışlar.	Bana hiç uygun değil	Bana uygun değil	Bana kısmen uygun	Bana uygun	Bana tamamen uygun
Günlük Yaşamda Takvalı Olma						
34	Maneviyatımdan aldığım güçle her zorluğu aşabileceğimi düşünürüm.	1	2	3	4	5
32	Karşılaştığım musibetlerle sabırla mücadele ederim.	1	2	3	4	5
33	Toplum yararına çalışmayı severim.	1	2	3	4	5
15	Sadece kendim için değil başkaları için de devamlı dua ederim.	1	2	3	4	5
21	Başkalarının dertleriyle dertlenirim.	1	2	3	4	5
İbadette Takvalı Olma						
9	Farz ibadetlere ek olarak sık sık nafil ibadetlere yönelirim.	1	2	3	4	5
47	Dünyevi işlere dalarak ibadetlerimi aksatmam.	1	2	3	4	5
52	Ramazan ayı dışında da nafil oruçlar tutarım.	1	2	3	4	5
16	Farz namazlarımı vaktinde kılmaya özen gösteririm.	1	2	3	4	5
48	Boş vaktimin önemli bir bölümünü ilim ile iştigal ederek geçiririm.	1	2	3	4	5
Takvayı Kişilik Haline Getirme						
1	Haram olduğu şüpheli olan durumlardan dahi uzak dururum.	1	2	3	4	5
5	Allah'a karşı gelmekten sakınırım.	1	2	3	4	5
38	Haram olduğundan şüphelendiğim yiyecekleri yemem.	1	2	3	4	5
25	Hiz. Peygamber'e gönülden bağlıyım.	1	2	3	4	5